

Teleki Pál második kormányfősége és a csehszlovák ügy

Amikor Teleki Pál 1939 februárjában másodjára költözhetett be a Sándor-palotába, Csehszlovákiának gyakorlatilag csak hetei voltak hátra önálló államként. A két ország viszonyában jelentős változás állt be a müncheni egyezmény után, ugyanakkor nagy külügyi erőforrást kötött még le 1939 első hónapjaiban is az első bécsi döntés következményeként felmerült (gazdasági, határ- stb.) ügyek intézése. Teleki komolyan részt vett miniszterként az etnikai revíziót megvalósító döntőbíráskodás előkészítésében, valamint a vegyes bizottságok tárgyalásaira delegált magyar csoportnak is ő volt a vezetője.

Miniszterelnökként elődjéhez, Imrédy Bélához hasonlóan Kárpátalja esetében revízióra törekedett, főleg gazdaságföldrajzi érvekkel alátámasztva. A terület nemcsak az 1920 előtti magyar határok visszaállítása miatt volt fontos, hanem illeszkedett Teleki külpolitikai koncepciójába, amelynek fontos részét képezte a **Lengyelországgal megvalósítandó** közös határ, a másik fő elem pedig az úgynevezett „fegyveres semlegesség volt”.

Jelen írás Teleki Pál második miniszterelnöki terminusának csehekkel kapcsolatos politikájára kíván fókuszálni. A „csehek” meghatározás alatt nemcsak az 1939. március 15-én létrejött Cseh–Morva Protektorátus értendő, hanem a csehszlovák emigráció londoni központja is, amelynek a vezetése döntően csehekből állt.¹ Az írás nem foglalkozik a papíron önállóvá váló Szlovák Állam és Magyarország viszonyával.

Prága Teleki Pál második miniszterelnöksége alatt hatalmi központként leértékelődött, aminek oka Csehszlovákia 1939. március 15-i megszűnése. A külországok számára ettől kezdve a Cseh–Morva Protektorátust Berlin képviselte, az első bécsi döntés után fennmaradó területrendezés ügyében pedig Pozsony vált illetékesé. A csehszlovák ügy akkor vált ismét hangsúlyossá, amikor Londonban az egységessé váló csehszlovák emigráció megkezdte tevékenységét az állam restaurá-

* A szerző a Magyar Nemzeti Levéltár levéltárosa (1054 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4., Miklos.daniel@mnl.gov.hu).

1 **Fontos már itt megjegyezni, hogy** 1939 második felében nemcsak Londonban, hanem Párizsban is szerveződött egy csoport, amely Csehszlovákia államiságát kívánta visszaállítani. Annak vezetői szlovákok voltak (Štefan Osuský, Milan Hodža), a londoni, Edvard Beneš vezette csoport azonban gyorsan **át tudta venni** a vezető szerepet a csehszlovák emigráción belül.

ciója érdekében, ami érintette az első bécsi döntés nyomán Magyarországhoz került területeket.

Nemzetközi körülmények

Mielőtt szó esne arról, hogy Teleki Pál miként kezelte a csehszlovák ügyet, valamint hogy az általa vezetett kormányzat miként reagált a csehszlovák emigráció tevékenységére, érdemes bemutatni, hogy milyen események befolyásolták egyes esetekben a magyar vezetés lépéseit.

Azt követően, hogy Teleki Pál Imrédy Bélától átvette a miniszterelnöki posztot, 1939. február 22-én mondott programbeszédében célként jelölte meg a közös lengyel–magyar határt, ami szűk egy hónappal később létre is jött.² Csehszlovákia március 14–15-i felbomlását, megszűnését követően érvényüket veszítették a nyugati hatalmak garanciái, így nemcsak Németország tehette rá a kezét a cseh területekre, hanem Magyarország szintén birtokba vehette a Kárpátalját. Ezt a lépést 1938 őszén a nagyhatalmak még erősen helytelenítették,³ ekkor azonban London és Berlin is hallgatólagosan beleegyezett a magyar területszerzésbe, ami Teleki egyik külpolitikai célját, a közös lengyel–magyar határ létrejöttét eredményezte.

Érdemes kiemelni – a később kifejtendő események miatt –, hogy Teleki Pál 1939. július 24-én keltezett, Hitlernek és Mussolininek címzett levelében erkölcsi okra hivatkozott, amikor arról írt, hogy Magyarország távol tartja magát egy Lengyelország elleni támadástól.⁴ Sőt később még ahhoz sem járult hozzá az offenzíva folyamán, hogy a kassai vasútvonalat a Wehrmacht rendelkezésére bocsássa.⁵ A magyar kormányzat ezt követően, vagyis 1939 szeptembere után is támogatta a lengyeleket, és megszervezte ellátásukat,⁶ valamint félhivatalos módon hagyta működni a lengyelek misszióját, amely a menekült katonák külföldre szökését szervezte.⁷ A második világháború során, amikor Magyarország és Nagy-Britannia között beállt a hadiállapot, sokszor a Dísz tér londoni informátorai a lengyelek voltak: Jan Kowalewski ezredes értesülései gyakran a lisszaboni követség jelentéseivel jutottak el Budapestre.⁸

Szintén érdemes megjegyezni, hogy a korábban egyfajta nyugati támaszként kezelt Nagy-Britanniában jelentős politikai változások zajlottak le 1940 folyamán, melyek hatással voltak a britek Magyarország iránti rokonszenvére. Neville Chamberlain 1939. március 17-én már arról beszélt, hogy a megbékéltetési politi-

2 Teleki Csehszlovákia kapcsán arról is beszélt továbbá, hogy a prágai külügyminisztérium a magyar célkitűzések iránt megértőbb magatartást tanúsított. Reményét fejezte ki egyben, hogy sikerül „tűrhető” viszonyt kiépíteni a szomszédos országgal a bécsi döntést követő vegyesbizottsági ülések eredményeként létrejövő egyezmények nyomán. Lásd: *Képviselőházi napló 1935–1939*, 21. köt. 512–513.

3 DIMK 3. köt. 143–144. 58. dok., 144–145. 59. dok.

4 DIMK 4. köt. 378–379. 240. dok., 88. lábjegyzet.

5 Horthy, 1953. 220.

6 Lásd bővebben: Kapronczay, 1997. 1–21.

7 Lásd bővebben: Lagzi, 2015.

8 Ujpeéry, 1987. 207.

kája sikertelennek bizonyult, azonban csak a brit haderők norvégiai kudarca után, 1940. május 10-én mondott le. Utóda Winston Churchill lett a kormányfői székben,⁹ aki elődjének Hitlerrel kapcsolatos politikáját már régóta bírálta. Chamberlain külügyminisztere, a magyar ügyek iránt nagyobb megértést tanúsító Lord Halifax egyelőre még maradt a tárcája élén, azonban Churchill 1940 decemberében leváltotta, majd ezt követően hazája washingtoni követeként szolgált. Utóda a miniszteri székbe visszatérő Anthony Eden lett.

Az előbbieken vázolt események segítenek megérteni Teleki azon kijelentését, amelyet 1940. november 20., vagyis Magyarországnak a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozása után mondott Eckhardt Tibor kisgazda pártvezetőnek: „...meg kellett tennem. Ez volt az ára a második bécsi döntésnek. (...) Eden különben nemrég ismerte el Beneš Csehszlovákia elnökének: vissza kívánja állítani a preszovjet kisantantot. Ez arra kényszerít, hogy Németországot támogassam.”¹⁰ Az Eckhardt visszaemlékezésében olvasható idézet (bár lehetséges, hogy utólag a volt pártelnök másként emlékezett az eseményre) egyrészt rámutat arra, hogy Magyarország külpolitikai mozgásterét 1940 őszére lecsökkent, másrészt viszont arra is, hogy Teleki Pál rajta tartotta a szemét a csehszlovák emigráció működésén.

1940 novemberére a csehszlovák emigráció már egy egységes politikai szervezet képét mutatta. Egy évvel korábban nem ez volt a helyzet, sőt, amikor Teleki Pál megkezdte miniszterelnöki működését, szinte még csak egymástól függetlenül létező, külföldön élő cseh, szlovák diplomatakról, katonatisztekéről és politikusokról lehetett beszélni. A szervezés sikere Edvard Beneš kitartó és sok esetben kissé gátlátalan munkáját dicséri.

A volt államfőt Csehszlovákia szétbomlása Chicagóban érte, ahol mint megbízott egyetemi előadó dolgozott. 1939. március 15. után táviratokat küldött a nyugati hatalmak, a Népszövetség és a Szovjetunió vezetőinek, hogy tiltakozzanak Csehszlovákia felszámolása ellen.¹¹ 1939 nyarán pedig Londonba költözött, ahol komoly szervezőmunkába kezdett. Amikor 1939. szeptember 3-án Nagy-Britannia hadat üzent Németországnak, Beneš ismét táviratot küldött Chamberlainnek, amelyben leírta, hogy Csehszlovákia nemcsak hogy nem szűnt meg, hanem mivel Németország megszállta, már 1939. március 15. óta harcoló félnek kell tekinteni, amely önmagától csatlakozott a szövetségesekhez.¹²

Mindeközben Párizsban Milan Hodža és Csehszlovákia párizsi követe, a szintén szlovák Štefan Osuský szervezett emigráns központot.¹³ A francia vezetés

9 Churchill valamelyest szimpatizált a magyarokkal, azonban gondolataira rámutat „kérése”, amit Barcza Györgynek adott elő: „Maguk jóban vannak Hitlerrel, megtennének egy kis szívességet? Az angolok még mindig nem realizálják teljesen a veszélyt, (...) mondják meg Hitlernek, hogy kezdje már el végre egy kissé bombázni Londont.” Barcza, 1994. 469. A kérdéses esetről lásd: Bán, 2004. 60–61., 94–95.

10 Kérdés, hogy Teleki mit érthetett „preszovjet” kisantant alatt, mivel a szövetség nem vetítette előre a szovjethatalmat a térségben. Lásd: Eckhardt, 2008. 104–105.

11 Gulyás, 2008. 279–280.

12 Beneš, 2004. 47.

13 Beneš számára nagy előnyt jelentett, hogy számos diplomata állomáshelyén nem engedelmeskedett a prágai kormánynak, és nem adta át missziója épületét Németországnak – így a még nem létező emigráns csehszlovák kormány máris rendelkezett diplomáciai képviseléssel több országban.

ez utóbbi csoporttal ült le tárgyalni. Ennek köszönhetően 1939. október 2-án Osuský megállapodott arról a francia féllel, hogy létrehozzák a csehszlovák hadsereget, amely az ideiglenes kormány vezetése alatt fog működni.¹⁴ Pár nappal később Párizsban azonban az odautazó Edvard Beneš közreműködésével megalakult a Csehszlovák Nemzeti Bizottság (*Československý národní výbor*). Az október 17-én létrejött szervezet közzétett kiáltványában kijelentette, hogy a csehszlovák népet képviseli, és kitartanak a szövetségesek mellett a végső győzelemig. A bizottság emellett azt is kiemelte, hogy nem ismeri el az 1939 márciusában történeteket: sem az állam megszűnését, sem a cseh területek megszállását, sem Szlovákia létrejöttét.¹⁵

A bizottságot – amelynek Osuský a tagja volt, de Hodža nem – pontosan egy hónappal később, 1939. november 17-én ismerte el hivatalosan Franciaország,¹⁶ a brit kormány pedig december 21-én.¹⁷ Az 1939. év végére a csehszlovák emigráció egységesült: már politikai szervezettel, fegyveres erővel, diplomáciai karral rendelkezett, sőt Párizs és London is elismerte a szerveződésüket, kormányt azonban még nem szerveztek, valamint széles körű hivatalos nemzetközi elismertségük sem volt.¹⁸

Az 1940. május 10-én történt események (Winston Churchill kinevezése miniszterelnöknek, valamint a német villámháború kezdete Nyugat-Európában) a Csehszlovák Nemzeti Bizottságra is hatással lettek. A hadjárat nemcsak Franciaország kapitulációját, hanem a Brit Expedíciós Hadsereg katasztrófával járó bevetését is jelentette: csupán az emberanyagot sikerült nagy nehézségek árán evakuálni, a hadianyag azonban odaveszett Dunkirknél. Két hónappal később, július 21-én Lord Halifax közölte Benešsel, hogy Nagy-Britannia hajlandó elismerni a bizottságot mint ideiglenes csehszlovák kormányt.¹⁹ A kontinens nyugati feléről teljesen kiszorult az Egyesült Királyság, továbbá az angliai német invázió még reális veszélynek tűnt, ezért minden katonára szükség volt a szigetek védelmében. A Franciaországból kimentett csehszlovák alakulatok révén pedig Benešnek voltak ilyen egységei – ezért gyorsan felértékelődött a Csehszlovák Nemzeti Bizottság szerepe.

Reakciók a csehszlovák emigráció működésére

A csehszlovák emigráció politikai szervezkedéséről a budapesti vezetés első kézből tájékozódhatott a diplomáciai missziók jelentéseiből. A chicagói magyar konzul, Medgyessy László számos alkalommal elemezte a Benešhez kötődő emigránsok

14 DČZP B/1. 241–244. 110. dok.

15 *Dokumenty*, sv. 1. 47–48. 17. dok.

16 Ádám, 2009. 193.

17 DČZP B/1. 338. 63. dok.

18 Megjegyzendő, hogy Nagy-Britannia eközben de facto elismerte a Szlovák Államot, és Pozsonyban nyitva tartotta követségét, amit csak a második világháború kitörése után zártak be. Magát az országot úgy definiálták ekkor, hogy az egy olyan megszállt ország, amellyel az Egyesült Királyság nincs hadiállapotban. Lásd: Brandes, 2003. 32.

19 Beneš, 2004. 91.

ténykedését, 1939 novemberében pedig már arra figyelmeztetett, hogy amerikai csoportosulásuk még nem nagy, de erősödni fog a jövőben.²⁰

A magyar parlament alsóházában ez ügyben 1939. július 29-én Rátz Kálmán kérdést intézett Teleki Pál kormányfőhöz és Csáky István külügyminiszterhez.²¹ Rátz kiemelte: „Már ismét megalakult Amerikában a csehszlovák nemzeti tanács. (...) Már egy fiókjuk alakult meg Párizsban és állandóan mindenütt agitálnak ellenünk.”²² A miniszterelnök válaszában nem beszélt konkrétumokról, hogy milyen értesülései vannak („Pozitív értesülésem azonban arról, hogy ilyen légiószerű szervezetek volnának, nincs.”). Sokkal inkább a magyar propagandával kapcsolatos terveit vázolta fel általánosságban,²³ amelyek később testet öltöttek a Miniszterelnökség IV. Tájékoztatói Osztályának képeiben.²⁴

Maga a kérdés, illetve a válasz is arra utal, hogy már ekkor felfigyelt a budapesti kormányzat a csehszlovák emigráció működésére. Teleki Pál számára fontos információforrás volt Barcza György londoni követ is, aki már 1939 májusában azt jelentette Budapestre, hogy Nagy-Britannia nem fogadhatja el a Cseh–Morva Protektorátus létrejöttét, mert azzal jogosnak ismerné el a nyers erő alkalmazását egy szuverén országgal szemben, ugyanakkor ismét támogatna egy cseh hazafias mozgalmat, mint ahogyan azt tette az első világháború idején is.²⁵ Barcza értesülése azonban nem terjedt ki arra, hogy Nagy-Britannia miként képzei el a cseh területek jövőjét. A budapesti vezetés számára ugyanakkor már világos volt, hogy Beneš az első csehszlovák köztársaság helyreállítására és a müncheni egyezmény eltörlésére készül, ami az első bécsi döntés során Magyarországhoz került, főként magyarok lakta területek elvesztését is jelentette volna.

London mellett Párizs számított a csehszlovák emigráció központjának, ahol Khuen-Héderváry Sándor követ felhívta a francia vezetőség figyelmét a magyar álláspontra a csehszlovák ügyben. 1939. szeptember 25-én Jean Mistlerrel, a francia alsóház külügyi bizottságának elnökével beszélgetett Közép-Európa jövőjéről. A külügyminiszterrel összeköttetésben lévő francia politikus arról beszélt, hogy nem tervezik Csehszlovákia újjáalakítását, amiről állítása szerint még Štefan Osuský is tudott. Ugyanakkor Párizs szívesen látna egy dunai konföderációt, amelynek Ausztria, Csehország és Magyarország lenne a tagja.²⁶

20 MNL OL K 30 4-B/38-19846 sz/1939. Medgyessy konzul jelentésének másolata, 1939. november 3.

21 *Képviselőházi napló 1939*, 1. köt. 333.

22 *Képviselőházi napló 1939*, 1. köt. 335.

23 *Képviselőházi napló 1939*, 1. köt. 455.

24 A Tájékoztatói Osztály 1939 júliusában kezdte meg működését. Általános feladatai közé tartozott a külföldi hatalmak tájékoztatása a magyar külpolitikai célokról, egyúttal a Magyarországot érő bírálatok megcáfolása. Ezenkívül feladata volt a nem hivatalos kapcsolat- és információszerzés angol, francia, de csehszlovák és szovjet viszonylatban is. Az osztály kiemelten foglalkozott az USA-ban élő szlovák és ruszin nemzetiségi személyek tevékenységével, különösképpen azok vonatkozásában, akikkel Edvard Beneš egykori elnök munkakapcsolatban állt. Lásd bővebben: RL C 80-2. *A Magyar Függetlenségi Mozgalom igaz története* (kézirat).

25 MNL OL K 63 15-2-50/pol-1939. Anglia és a Protektorátus, 1939. május 30.

26 DIMK 4. köt. 512. 412. dok.

Október 12-én Khuen-Héderváry Anatole de Monzie közmunkaügyi miniszternek kifejtette, hogy veszélyes lenne Magyarország számára, ha Edvard Beneš mozgalma sikerrel járna, és Csehszlovákia újjászületne. A követ Budapestre küldött jelentésében megjegyezte, hogy De Monzie csak Szlovákiáról beszélt, amikor azt fejtegette, hogy „ő a legnagyobb hibának tartaná, ha Benešnek és társainak ígéreteket tennének”, továbbá a diplomata úgy vélekedett, hogy Budapest számíthat a miniszter támogatására.²⁷

A Mistlelrel való egyeztetés, valamint De Monzie szimpátiája kétségtelenül fontos volt a magyar fél számára, ugyanakkor nem jelentettek konkrét elköteleződést, sőt alig egy hónappal Khuen-Héderváry és a miniszter találkozója után nemcsak a csehszlovák hadsereg szervezése kapott zöld lámpát Franciaország részéről, hanem a Csehszlovák Nemzeti Bizottság működése is.

A Csehszlovák Nemzeti Bizottság párizsi, majd londoni elismerése után Barcza György arra a következtetésre jutott, hogy gyakrabban kell a magyar álláspontot képviselnie a Foreign Office előtt. November 23-án felhívta Alexander Cadogan, a brit külügyminisztérium vezértitkára figyelmét arra, hogy a helyzet más, mint 1914–1918 között volt, ezért ne hallgassanak Beneš „mesterkedéseire”. A brit politikus közölte, hogy nem kötelezték el magukat a volt államfő mozgalma mellett²⁸ – ami akkor kétségtelenül igaz volt, mivel a bizottság bárminemű elismerésére csak egy hónap múlva szánta rá magát a londoni vezetés.

Azt, hogy Nagy-Britannia nagy fontosságú volt a budapesti kormány számára, mutatja, hogy Csáky István csak a Csehszlovák Nemzeti Bizottság londoni elismerése után emelte fel szavát a parlament alsóházában. 1940. március 6-án a külügyminiszter részletesen beszélt arról, hogy miként áll Magyarország a csehszlovák emigráns mozgalom tevékenységéhez. Csáky kijelentette: „Ami fontos az az, hogy sikerült nekünk és talán a mi iniciatívánkra hatalmasabb barátainkkal megértetni a nyugati nagyhatalmakkal, hogy rendkívül veszedelmes síkra csúsznának le abban az esetben, ha koraszülött ígéreteket tennének, mert ha egy koraszülött állam támad, abból koraszülött háború következik.” Hangsúlyozta továbbá: „Ahol szükségesnek tartjuk, ott közbelépünk, de olyan esetekben, ahol példának okáért cseheknek kedvük van Bejrútban a keleti hadsereghez csatlakozva, meghalni, azt hiszem, túlzás volna, ha odáig mennénk, hogy intervenciónkat olyan kérdésekre is pocsékoljuk, amelyek nem kizárólag magyar érdekekkel kapcsolatosak.”²⁹

Csáky szavai viszonylag nagy visszhangot vertek külföldön. A Cseh–Morva Protektorátus sajtója a beszéd kedvező berlini fogadtatásáról cikkezett.³⁰ A prágai közhangulatról a budapesti csehszlovák követség addigi utolsó vezetője, Peregrín Fíša nyilatkozott, aki 1940-ben a protektorátusbeli belügyminisztérium alkalmazottjaként járt ismét a magyar fővárosban. Fíša John F. Montgomery amerikai követnek arról beszélt, hogy a fiatalok kiábrándultak Benešből, azonban Csáky szavait elítéli, mivel az ilyen tartalmú beszédek csak megerősítik a volt elnököt elgondolásai-

27 DIMK 4. köt. 560–562. 430. dok.

28 DIMK 4. köt. 629. 475. dok.

29 *Képviselőházi napló 1940*, 5. köt. 61.

30 *Lidové noviny*, 1940. március 8.; *Národní listy*, 1940. március 8.

nak helyességéről.³¹ Londonban Frank K. Roberts, a Foreign Office Közép-európai Referatúrájának munkatársa rosszhiszeműnek nevezte a beszédet, külön kitérve arra, hogy őfelsége kormánya nem kötelezte el magát Csehszlovákia jövőbeli helyzetére, főleg nem az államhatárok vonatkozásában.³² A *Pester Lloyd* londoni tudósítójával ugyanezt üzenték a brit kormánykorok Budapestre.³³

A Pelényi-terv és a brit–magyar viszony megromlása

A Teleki-kormány külpolitikai elképzeléseinek egyik érdekes részletét képezi Pelényi János washingtoni követ tervezete, amely egyben a csehszlovák emigráció működésére adott válaszként is értelmezhető. Nemcsak a chicagói konzul, hanem maga a washingtoni követ is ismerte, hogy miként működik a tengerentúlon a csehszlovák emigráció. Egészen konkrétan akár személyesen is láthatta, hogy 1939 tavaszán Vladimír Hurban csehszlovák követ a német hatóságok utasítását megtagadva nem adta át a misszióját, és azt továbbra is csehszlovák követségként működtette.³⁴

Pelényi már 1938 szeptemberében felvetette, hogy a kormánynak egy bizalmi embert kellene külföldre küldenie abban az esetben, ha az ország elvesztené külpolitikai önállóságát.³⁵ Az 1939. április 17-re datált memorandumában kifejtette, hogy miként képzelel a megbízott működését egy esetleges német megszállás vagy németbarát kormány hatalomra kerülése esetén.³⁶ Írásában ezt követően kiemelt példaként említi meg a Beneš-féle emigráció működését, amely – mint szó esett róla – éppen azokban a hetekben-hónapokban kezdett egyre inkább formai kereteket kapni az USA-ban. Pelényi írásában figyelmeztet: Beneš egyelőre nem tesz nagy kijelentéseket, de a tovább működő követségek az ő érdekeit szolgálják, így „egy cseh emigrációs diplomácia is felvonult már pozíciókba, amelyekből támadásait várhatjuk”.³⁷

A magyar–csehszlovák viszony alakulására Teleki Pál miniszterelnöksége idején a tervnek nem volt közvetlen hatása. Később az USA-ba küldöttként távozó Eckhardt Tibort azonban, aki Pelényi Jánossal működött együtt, erélyesen megpróbálta – főleg a sajtóban megjelent lejárató cikkek útján – ellehetetleníteni a csehszlovák emigráció. Pelényi ugyanis a tengerentúlon maradt, miután lemondott a követi megbízatásáról, az ellen tiltakozva, hogy Magyarország csatlakozott a három-hatalmi egyezményhez.

Pelényi személyes tiltakozásánál fontosabb volt Barcza György jelentése, amely nem tartalmazott jó hírt az angolbarátként ismert Teleki számára. Cadogan

31 Montgomery, 2002. 268–270. 141. beszélgetés.

32 Bán, 1997. 115–159.

33 Macartney, 1993. 76.

34 Lásd bővebben: Michálek, 2019.

35 A tervet részletesen ismerteti: Borbándi, 1966.

36 Borbándi nem közli az írás keltét, de maga Pelényi két évvel korábban megadta azt a *Journal of Modern History*-ban publikált forrásközlésében. Lásd: Bán, 1997. 177. lábjegyzet.

37 Borbándi, 1966. 160.

elmondta Barczának, hogy a londoni kormánykörök – földrajzi elhelyezkedése miatt – ugyan megértik Magyarország csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez, azonban – mint Barcza tolmácsolta Cadogan szavait – „nem titkolhatja, hogy lépésünkkel most már formálisan is olyan államok mellett kötöttük le magunkat, amelyeknek két vezető tényezője Angliával háborúban áll”.³⁸

Bán D. András Magyarország csatlakozásától számítja a brit–magyar hivatalos kapcsolat megromlását,³⁹ amelynek csehszlovák viszonylatban is hatása lett. Barcza György december 18-án ismét Cadogannál járt, hogy kifogásolja Beneš *Times*nak adott nyilatkozatát, amelynek tartalma megegyezett a Csehszlovák Államtanács (az emigrációban a csehszlovák parlamentet helyettesítő szerv) alakuló ülésén elhangzott beszédével. Ez utóbbi eseményen az emigráció vezetője egy november 11-én kelt jegyzékre hivatkozott,⁴⁰ amelyben Bruce Lockhart Csehszlovákia újjáalakításáról, a müncheni egyezmény érvénytelenségéről és a közép-európai határokról értekezett.

Cadogan közölte Barczával: „Beneš (...) nem hazudott, de nem is mondott teljesen igazat (...), bizonyos olyan dolgokat insinuált, melyek nem felelnek meg teljesen a tényeknek.”⁴¹ Hozzátette továbbá: a müncheni egyezményt Hitler megszegte, így az London számára már nem mérvadó. Barcza erre úgy reagált, hogy érthető Nagy-Britannia álláspontja a német relációban, „...viszont Magyarországgal a hivatalos kapcsolata korrekt, így tehát az már jogilag is absurdum volna, hogy Anglia a háború előtt létrejött és pedig az ő közreműködésével is létrejött magyar-szlovák határokat el ne ismerje”.⁴²

A kérdéses találkozó egy hosszas levelezésbe torkollott, amelyben a két fél eltérően értelmezte a müncheni egyezmény Magyarországgal kapcsolatos kitételét és annak kifutását. Cadogan rámutatott, hogy a müncheni egyezmény értelmében Csehszlovákiának Lengyelországgal és Magyarországgal meg kellett volna egyeznie a nemzetiségek ügyében, ez azonban nem sikerült, aminek következménye lett a bécsi döntőbíráskodás – ez pedig nem kötelezi semmire Nagy-Britanniát, mivel az arbitrázshoz nem kérték fel, a későbbi határmegállapító folyamatban nem vett részt.⁴³

Gyökeres változás állt be tehát Nagy-Britannia és Magyarország viszonyában, amely a Jugoszláviával kötött örökbarátsági szerződés megsértése miatt megszakadt. Barcza György Budapestre juttatott távirata közvetítette a brit álláspontot. Amennyiben Magyarországot a német hadsereg bázisként használja a Jugoszlávia elleni hadjárata során, akkor Nagy-Britannia megszakítja a diplomáciai kapcsolatot, mivel a megtámadott fél a szövetségesének minősül. Ha pedig csatlakozik is a harcokhoz, akkor a brit hadüzenettel is számolhat Budapest. A távirat rámutatott arra is, hogy Nagy-Britannia nem viseltetik a továbbiakban jóindulattal a budapesti vezetés iránt (így sem az első bécsi döntés, sem a csehszlovák emigráció esetében), ha

38 DIMK 5. köt. 765. 504. dok.

39 Bán, 2004. 103.

40 Beneš, 2008. 394–395. 122. dok.

41 DIMK 5. köt. 784. 526. dok.

42 DIMK 5. köt. 785. 526. dok.

43 DIMK 5. köt. 796. 535. dok., 802–804. 541. dok., 844–846. 561. dok.

Magyarország Jugoszláviával szemben is érvényt kíván szerezni a revíziós törekvéseinek.⁴⁴ A miniszterelnököt ismerő kortársak állítása szerint Barcza kérdéses üzenete nagyon letörte Teleki Pált, aki látta külpolitikájának kudarcát.

Intermezzo: közvetlen csehszlovák–magyar érintkezés a cseh menekültek ügyében

Csáky István ismertetett parlamenti beszéde említette a csehszlovák hadsereget, illetve a különböző toborzóirodákat. Emiatt érdemes rávilágítani, hogy eddig arról esett szó, hogy a diplomácia és a politika terén miként kerültek közvetve kapcsolatba a magyarok a csehszlovákokkal, a katonák ügyében azonban egy esetben még közvetlen érintkezésre is sor került!

Ennek az oka az volt, hogy Lengyelország eleste után a Cseh–Morva Protektorátusból a balkáni úton (*balkánská cesta*) jutottak el a harcolni kívánó személyek a franciaországi vagy a közel-keleti egységekhez. Szlovákián nem volt különösen nehéz átjutniuk, noha Pozsony hivatalosan határsértőnek tekintette a menekülő cseheket.⁴⁵ A lakosság, egyes szervezetek és intézmények azonban támogatták a külföldön harcolni kívánókat,⁴⁶ így a magyar határig viszonylag egyszerűen eljutottak, azonban útjuk nehezebb része ez után következett.

A magyar kormányzat a szlovákhhoz hasonlóan határsértőként tartotta számon a Protektorátusból menekülőket,⁴⁷ nem pedig hadifoglyokként, mint a lengyeleket, ezért fogva tartásuk körülményei is jelentősen eltérőek voltak. A cseheket előbb zsúfolt kaszárnyákban, a Citadellában és a Tolonházban őrizték, majd kitoloncolás várt rájuk. Többen ugyanakkor ismét visszatértek a szlovák határról Magyarországra. A visszafordulásra azért került sor több esetben, mivel a magyar csendőrök hanyag módon hajtották végre az átadást: nem várták be a szlovák őrzőratot, hanem otthagyták a foglyokat, a csehek pedig éltek a kínálkozó lehetőséggel.⁴⁸ A visszatérők – illetve a korábban el nem fogottak – a Párizs eleste után is működő francia követséget keresték fel, hogy ott útjuk további részéhez kiállítsák számukra a szükséges papírokat. Erről a magyar belügyminisztériumnak is tudomása volt: Boór Aladár, a közbiztonsági osztály vezetője egy ízben felszólította a francia követet, hogy szüntesse be ezt a tevékenységet.⁴⁹

Nemcsak a magyar hatóságok üzentek a budapesti francia követségnek a csehek ügyében, hanem visszafelé is fogalmaztak meg kéréseket a magyar külügyi vezetésnek. A külügyminisztérium politikai osztályának ekkori vezetője, Ghyczy Jenő 1939 karácsonya után fogadta Christian de Charmassét, a francia követség

44 DIMK 5. köt. 991–992. 681. dok.

45 Hetényi, 2008, 118.

46 MNL OL K 63 72-7/15-500/940. A lévai rendőrkapitányság jegyzőkönyve, 1940. február 7.

47 MNL OL K 149 215-2-8255/1940.10. A protektorátusi menekültek kiutasításáról szóló rendelet másolata.

48 Miklós, 2018. 306.

49 MNL OL K 63 7-7/19-423/940. Boór Aladár jelentése, 1940. január 30.

titkárát, akivel közölte: „...egyébként sincsen semmi különösebb okunk, hogy éppen [sic!] a csehekkel szemben különösen engedékenyek vagy jóindulatúak legyünk.”⁵⁰ 1940 márciusában Khuen-Héderváry Sándor párizsi követnél érdeklődött Léger külügyi vezértitkár, hogy mi az oka a csehek és a lengyelek különböző elbírálásának Magyarországon, akik meglátása szerint egyaránt beletartoznának a politikai menekültek kategóriájába. Reakciójában a követ kijelentette: a csehek esetében „nem politikai menekültekről, hanem illegális határsértőkről van szó, amelyeket minden kormány büntet”.⁵¹

A francián kívül más diplomáciai missziók is megpróbálták segíteni a magyar fővárosban elzárt cseheken. A jugoszláv követség külön kérésére internáltakat hoztak ki a Toloncházból, akiket jugoszláv papírokkal láttak el, és fedezték útiköltségüket egészen Magyarország déli határáig. Kelebiáig azonban detektívek kísérték a csoportot.⁵² A brit követség harmadik titkára, H. A. F. Hohler egy Londonból kapott fehérneműcsomagot kívánt átadni a Citadellában őrzött csehek számára, emellett érdeklődött panaszai jogosságáról.⁵³

A csehek egészségi állapota a fogva tartás körülményei miatt sok esetben leromlott. A helyzet így azt eredményezte, hogy hivatalos úton a csehszlovák emigráció is felvette a kapcsolatot a párizsi magyar követséggel. Václav Kalina ezredes, a Franciaországba delegált katonai attasé 1940 tavaszán érdeklődött Karel Nigrín egyetemi tanár és Bruno Sklenovský ezredes egészségi állapota felől. Követelte továbbá utóbbi szabadon bocsátását is, azonban ezt a honvéd vezérkar főnöke nem javasolta, mivel Sklenovský katonatiszt volt.⁵⁴

A magyar kormányzat a cseh és lengyel internáltak miatt nehéz helyzetbe került, annak ellenére, hogy a két csoport jogi állapota eltérő volt. Egyrészt a német hatóságok követelték a kiadatásukat, másrészt a nyugati hatalmak is érezhetően nyomás alá helyezték a magyar vezetést szabadon engedésük érdekében, hogy csatlakozhassanak katonai alakulataikhoz. A csehek tömeges továbbengedéséhez a végső lökést az amerikai Univerzalista Unitárius Egyház Segélyszervezete (*Unitarian Universalist Service Committee*) tisztségviselőinek 1940. tavaszi látogatása adta. Robert C. Dexter és felesége Európa-szerte felmérte a hadi- és a politikai foglyok helyzetét. A lengyeleket rendezettnek találták, a csehek esetében a magyar kormányzatnál megkísérelték életkörülményeik javítását vagy szabadon bocsátásukat elérni.⁵⁵ Fellépésük sikerrel járt: május folyamán a cseheket szervezett csoport-

50 MNL OL K 63 72-7/8263/1939. Ghyczy jelentése a de Charmasséval való találkozásról, 1939. december 27.

51 MNL OL K 63 72-7/15-500/940. Khuen-Héderváry jelentése Párizsból, 1940. március 1.

52 MNL OL K 63 72-7-1697/940. Rašić jugoszláv követ érdeklődése az internált csehek ügyében, 1940. április 3.

53 MNL OL K63 72-7-2002/pol./1940. Napi jelentés, 1940. április 18.

54 MNL OL K 63 72-7/7-1357/pol./1940. Kalina katonai attasé kéréséről készült jelentés, 1940. március 6.

55 HUL bMS 161852 (4)-7. Report on trip to Europe, January 27–April 29, 1940 by Robert and Elizabeth Dexter, keltezés nélkül ([https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:14718269\\$7i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:14718269$7i), utolsó letöltés: 2022. február 20.), valamint MNL OL K 63 72-7/7-988/940, Ghyczy Jenő napi jelentése, 1940. április 9.

tokban a jugoszláv határra szállították,⁵⁶ így ezt követően az ő esetükben Budapest a mentesült a külső nyomás alól. A lengyelekkel, később a franciákkal szembeni bánásmód miatt viszont Németország többször is rosszállását fejezte.

Jugoszláviában a csehek biztonságban folytathatták megkezdett útjukat. Itteni helyzetük inkább a magyarországi lengyelekéhez volt hasonló: különböző félhivatalosan működő szervezetek segítették őket eljutni a megfelelő adriai tengeri kikötőkbe, ahonnan Franciaország felé hajózhattak tovább, illetve támogatták vonatútjukat Görögországba, ahonnan a Közel-Keleten szerveződő egységeikhez juthattak el.⁵⁷

Magyarország és a Cseh–Morva Protektorátus

A Cseh–Morva Protektorátus nagyjából Teleki Pál ismételt hivatalba lépésével egy időben jött létre. Az 1939. március 15-én történtek teljesen új helyzetet eredményeztek a cseh–magyar kapcsolatrendszerben, ami érintette például a csehszlovákiai diplomáciai missziókat is. Önmagában a Protektorátus – korabeli magyar szóhasználat: Védnökség – egy új politikai konstelláció volt, amivel a magyar jogi-külpolitikai szakirodalom is foglalkozott.⁵⁸

A prágai bevonulást követő napon Sztójay Döme berlini követ gratulált Ernst Weizsäcker államtitkárnak az újabb területgyarapodáshoz, egyben kifejezte, hogy Budapest elsőként kívánja elismerni azt.⁵⁹ A Kárpátaljával kapcsolatos magyar lépés miatt érthető, hogy Sztójay miért ezzel kereste meg a külügyi államtitkárt: a Cseh–Morva Protektorátus létrejöttének elismerésével Csehszlovákia megszűnését is elismerték, így a már hivatalos államisággal nem rendelkező Kárpátaljára⁶⁰ bevonulhatott a magyar hadsereg.

A prágai külképviselet további működését illetően a budapesti vezetés idomult a beállt változásokhoz. A prágai diplomáciai misszió a berlini követség alá szervezett főkonzulátussá vált, míg a pozsonyi főkonzulátusból önálló követséget szerveztek.⁶¹ A prágai követség átszervezésének szükségességéről az 1939. március 17-i minisztertanácson beszélt a külügyminiszter. Csáky István arra hivatkozott, hogy a követség Csehszlovákia megszűnése miatt már nem tudja fenntartani az államok közötti diplomáciai kapcsolatot, azonban a gazdasági érintkezés és a Protektorátus területén tartózkodó magyar állampolgárok ügyei szükségessé teszik egy főkonzulátus működtetését.⁶²

56 HUL bMS 161144 (73)-11. Donald A. Lowrie levele Robert C. Dexternek, 1940. május 31. ([https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:25341768\\$11i](https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:25341768$11i), letöltés: 2022. február 21.)

57 Brod, 1968. 403.

58 Lásd: Polzovics, 1939.

59 *Wilhelmstrasse*, 1968. 369. 199. irat.

60 A Huszton székelő tartományi kormány függetlenedési törekvéseit időközben egyetlen hatalom sem ismerte el.

61 *Külügyi Közlöny*, 1939. április 30. 26., *Külügyi Közlöny*, 1939. szeptember 1. 43.

62 MNL OL W 12 1939. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. március 17. (<https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::f6a23c9a-dc87-4875-a104-771a3eb59709>, letöltés: 2022. február 21.)

Wettstein János követ visszahívása után az első prágai főkonzul, Marosy Ferenc – aki bár a kinevezésétől nem volt boldog⁶³ – 1939 nyarától látta el feladatát. Arra is volt gondja többek között, hogy ne csak Konstantin von Neurath kormányzó-nál, hanem Emil Hácha államfőnél és Alois Eliáš miniszterelnöknél is bemutatkozó látogatást tegyen. Az elnöki audienciáról a cseh sajtó is beszámolt rövidhírként, ismertetve egyben Marosy karrierjének főbb állomásait.⁶⁴ Marosy valószínűsítően megkönnyebbüléssel vette tudomásul alig egy évvel később, hogy Kairóba helyezi át a külügyminisztérium, a helyére pedig – ami szintén jelezte Prága diplomáciai leértékelődését – Spányi Mario érkezett,⁶⁵ aki katonatisztként kezdte pályafutását, majd az 1930-as években a grazi tiszteletbeli konzulátust vezette.

Prága külügyi önállóságának megszüntetéséről Hitler 1939. március 16-án kelt rendelete intézkedett. Ebben arról is határoztak, hogy a Protektorátus autonóm területként működhet tovább, a közigazgatását saját intézményei irányítják, a Harmadik Birodalom érdekeit pedig a Berlin által kinevezett kormányzó képviseli. Szintén ez a dokumentum mondta ki, hogy a helyi németek megkapják a birodalmi német, míg a csehek a protektorátusi állampolgárságot. Ez azt is jelentette, hogy a lakosok más-más igazságszolgáltatás hatáskörébe tartoztak.⁶⁶

A cseh–magyar viszonyban beállt változásról Marosy Ferenc jelentett a Dísz tér számára: a volt külügyi tisztviselők és Hácha elnök környezete kiemelték, hogy elhibázott volt Csehszlovákia politikája Magyarországgal szemben, és azt is megjegyezték, hogy a müncheni krízis idején Budapest „lovagias magatartást” tanúsított, Wettstein követ pedig „tapintatosan és korrekten” viselkedett. A prágai főkonzul ugyanakkor hozzátette: a lakosság Csehszlovákia megszűnése miatt apatikus állapotba került, és gyakorlatilag bármilyen megoldást elfogadnának, hogy a jelenlegi helyzet megváltozzon.⁶⁷

Marosy arról is írt, hogy a nagypolgárság és a történelmi osztályok nem bíznak abban, hogy Csehország önállóan képes lesz a jövőben létezni, ezért mindenképpen társulnia kell más országgal, miközben a radikális értelmiség és a nemzeti érzelmű munkásság még mindig Csehszlovákiát állítaná vissza. A fiatalság jövőképeről Peregrin Fíša – a csehszlovák követség utolsó vezetője, aki a cseh belügyminisztérium képviselőjeként járt a folyamatban lévő ügyek miatt Magyarországon – beszélt budapesti látogatása alkalmával az amerikai követnek, kifejtve, hogy egy cseh–lengyel–magyar föderációt tartanának elfogadhatónak. Azt is megjegyezte, hogy végső esetben Habsburg-vezetésű is lehetne ez az államalakulat.⁶⁸

Gazdasági téren a Protektorátus továbbra is jelentős partnere maradt Magyarországnak, ugyanakkor politikai szempontból erősen leértékelődött Prága

63 Jungert, 1989. 295.

64 *Lidové noviny*, 1939. június 29. 4.

65 *Külügyi Közlöny*, 1940. április 30. 59.

66 Bencsik, 2016. 165–167. III/16. dok.

67 MNL OL K 63 198-21-7/pol-1940. Csehország magyarságképe, 1940. január 29.

68 Montgomery, 2002. 268–270. 141. beszélgetés.

mint főváros. Szent-Iványi Domokos feljegyzései⁶⁹ szerint Teleki Pál azonban már 1939 áprilisában, nem sokkal a német megszállás kezdetét követően, kereste a kapcsolatot Alois Eliáš tábornokkal, a helyi kormány vezetőjével. A magyar miniszterelnök egy levelet juttatott el kalandos úton Eliášhoz Kéri Kálmán vezérkari őrnaggyal, aki eredetileg más ügyben utazott volna Prágába.⁷⁰ Teleki a Protektorátus kormányfőjét egyfelől megértéséről biztosította a „cseh népre szakadt súlyos helyzetet” látva,⁷¹ másrészt felhívta a figyelmet a cseh–magyar kapcsolatok fontosságára. Az üzenetet a futár elmondása szerint Eliáš „igen jólesően fogadta”, és közölte: üdvözlí a cseh–magyar együttműködés gondolatát, valamint azt is megosztotta Kéivel, hogy kapcsolatban áll az emigráns politikusokkal, a németek miatt pedig körültekintően fog eljárni, ezért a megfelelő időben ő maga fogja keresni Telekivel az érintkezést.⁷²

Kéri nem említette, hogy Eliáš pontosan mely politikusokkal tartott fenn kapcsolatot, az viszont biztos, hogy letartóztatásának (1941) okai között szerepelt, hogy a csehszlovák emigráns kormánnyal, valamint a helyi ellenállással is összekötetésben állt.⁷³ Kérdés, hogy Teleki miért kereste a kapcsolatot Prágával. Esetleg arra gondolhatott, hogy a protektorátusi kormány külföldi személyeken keresztül információs csatornát tart fenn az emigrációval is (a lengyelekhez hasonlóan). Az sem kizárt, hogy a későbbiekben a Tájékoztató Osztályon keresztül kívánta a cseh lakosságban a magyarok iránti szimpátiát erősíteni. A biztatonak tűnő kapcsolatfelvétel ellenére – ha egyáltalán létezett Teleki levele – az együttműködésre aligha került sor, mivel azt megakadályozta a két kormányfő halála 1941-ben, illetve 1942-ben.

A magyar miniszterelnök tragikus halálát követő napon, 1941. április 4-én a *Lidové noviny* Teleki Pál halálát meglepőnek nevezte, és a „derült égből a villámcsapás” fordulattal jellemezte. A rövid nekrológban a lap nemcsak a néhai politikus életrajzát vázolta fel röviden, hanem „széles látókörű, kiváló államférfiként” jellemezte, aki az utolsó pillanatig kész volt életét országa és nemzete érdekeinek szolgálatába állítani.⁷⁴ A korábban az Agrárpárthoz kötődő *Venkov* rövidhírben számolt be a váratlan tragédiáról.⁷⁵

Teleki úgy érezte, hogy számíthat a csehekre. Borbándi Gyula idézi Pelényi Jánost, akinek a miniszterelnök kifejtette egy alkalommal, hogy a régió országait egy föderációba tömörítené, és ezért minden szomszédos állammal kiegyezne.⁷⁶ Ezt az elgondolását Kállay Miklósnak is előadta, megemlítve, hogy Beneš nem ked-

69 Szent-Iványi Domokos és Hábel György is Kéri Kálmán feljegyzésére, elmondására támaszkodik, amikor Teleki Pál kérdéses kapcsolatfelvételi kísérletéről ír.

70 Kéri történetének valóságát gyengíti, hogy Teleki Pál 1939-es előjegyzési naplójában nem szerepel Kéri Kálmán neve az áprilisi utazást megelőző és követő napoknál. A helyzet tisztázására további kutatások szükségesek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Bécsi kapu téri épületében, valamint a prágai Národný archivban, ahol Alois Eliáš irathagyatékát őrzik. Lásd: MNL OL K 37 3-p. dosszié. Teleki Pál előjegyzési napló.

71 Hábel, 2012. 158.

72 RL C 80-2. A *Magyar Függetlenségi Mozgalom igaz története* (kézirat).

73 Eliáš a Londonnal való kapcsolattartása miatt már 1940-ben le akarta tartóztatni Karl Hermann Frank, a Protektorátus államtitkára, lásd: MacDonald, 1998. 84.

74 *Lidové noviny*, 1941. április 4., 3.

75 *Venkov*, 1941. április 4., 2.

76 Borbándi, 1966. 156.

veli, de alkalmasint neki is követnie kellene majd a blokk politikáját, ha nem akarja, hogy Csehszlovákia az alkotóelemeire essen szét.⁷⁷ Elképzelhető tehát, hogy a protektorátusi, „Beneš nélküli” cseh vezetéssel egy jövőbeli, tényleges kooperációt kívánt volna kiépíteni.

Erre utalhat Ujszászy István visszaemlékezése. A magyar hírszerzés korabeli vezetője arról is számot adott a második világháború után, hogy a Prága után Bernbe delegált Wettstein János a magyar kormány tudtával Milan Hodžával folytatott megbeszéléseket.⁷⁸ Elképzelhető, hogy az Államvédelmi Hatóság börtönében Ujszászy nem pontosan emlékezett egyes történésekre (később valóban történt csehszlovák–magyar kapcsolatfelvétel Svájcban Kállay Miklós kormánya idején), azonban a téma további kutatása mindenképp segíteni fog annak felgöngyölítésében, hogy volt-e Teleki Pálnak bármilyen közeledési kísérlete a csehek felé; ha pedig nem, akkor miért próbálta pár visszaemlékező „megszépíteni a múltat”.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelyei

HUL = Harvard University Library (Cambridge, Massachusetts)

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)

RL = Ráday Levéltár (Budapest)

2. Kiadott források és szakirodalom

Ádám

2009 Ádám Magda: *Ki volt valójában Edvard Beneš?* Bp., 2009.

Bán

1997 Bán D. András: Föderációs és konföderációs tervek Kelet-Közép- és Délkelet-Európáról 1939–1947. In: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században*. Bp., 1997. 115–158.

2004 Bán D. András: *Hungarian–British Diplomacy 1938–1941. The Attempt to Maintain Relations*. London–Portland, 2004.

Barcza

1994 Barcza György: *Diplomataemlékeim*. 1. kötet. Bp., 1994.

Beneš

2004 Beneš, Edvard: *The Fall and Rise of a Nation: Czechoslovakia 1938–1941*. Introduced and edited by Milan Hauner. Boulder, 2004. (East European Monographs, 637.)

2008 Beneš, Edvard: *Paměti. Díl. III. Dokumenty*. Ed.: Hauner, Milan. Praha, 2008.

Bencsik

2016 Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Bp., 2016.

77 Kállay, 1991. 5–7.

78 Ujszászy, 2007. 474–475.

Borbándi

1966 Borbándi Gyula: A Teleki–Pelényi-terv nyugati magyar ellenkormány létesítésére. In: *Új Látóhatár*, 9. (17.) (1966) 2. sz. 155–170.

Brandes

2003 Brandes, Detlef: *Exil v Londýně. Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. Praha, 2003.

Brod

1968 Brod, Toman: *Cesty československých uprchlíků přes Balkán v letech 1939–40*. In: *Československo a Juhoslávia. Z dejín československých-juhoslovanských vzťahov*. Ed.: Repáňová, Vilma. Bratislava, 1968.

DČZP

2002 *Dokumenty československé zahraniční politiky*. B/1. *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940*. Připravili Němeček, Jan et al. Praha, 2002.

DIMK

1970 *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1938–1945*. 3. köt. *Magyarország külpolitikája 1938–1939*. Összeáll.: Ádám Magda. Bp., 1970.

1982 *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1938–1945*. 4. köt. *Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939–1940*. Összeáll.: Juhász Gyula. Bp. 1982.

1982 *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1938–1945*. 5. köt. *Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941*. Összeáll.: Juhász Gyula. Bp., 1982.

Dokumenty

1966 *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*. Sv. 1. *Vztahy mezinárodní diplomacie k politice československá emigrace na západě*. K vydání připravily Libuše Otáhalová a Milada Červinková. Praha, 1966.

Eckhardt

2008 Eckhardt Tibor: *Visszaemlékezések 1941–1943*. Szerk.: Kádár Lynn Katalin. Bp., 2008.

Gulyás

2008 Gulyás László: *Edvard Beneš. Közép-Európa-koncepciók és a valóság*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2008.

Hábel

2012 Hábel György: Kéri Kálmán, Teleki Pál futára Alois Eliáš cseh miniszterelnöknél. In: *Kapu*, 25. (2012) 9–10. sz. 157–159.

Hetényi

2008 Hetényi, Martin: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945*. Nitra, 2008.

Horthy

1953 Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Buenos Aires, 1953.

Jungerth-Arnóthy

1989 Jungerth-Arnóthy Mihály: *Moszkvai napló*. Bp., 1989.

Kállay

1991 Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban*. I–II. Szerk.: Antal László. Bp., 1991.

Kapronczay

1997 Kapronczay Károly: Id. Antall József és kora. In: Id. Antall József: *Menekültek menedéke*. Összeáll., bevez., szerk.: Kapronczay Károly. Bp., 1997. 1–21.

Képviselőházi napló

1939 *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 21. köt. [1939. február 24. – 1939. május 4.] Bp., 1939.

1939 *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 1. köt. [1939. június 12. – 1939. szeptember 14.] Bp., 1939.

1940 *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 5. köt. [1940. február 27. – 1940. május 21.] Bp., 1940.

Lagzi

2015 Lagzi István: *Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939–1941*. Bp.–Szeged–Varsó, 2015.

Macartney

1993 Macartney, C[arlile] A[ylmer]: *Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941*. Bp., 1993.

MacDonald

1998 MacDonald, Callum: *The Killing of Reinhard Heydrich: The SS 'Butcher of Prague'*. New York, 1998.

Michálek

2019 Michálek, Slavomír: *Vyslanectvo ČSR vo Washingtone od rozbitia republiky do uznania exilovej londýnskej vlády (1939–1942)*. In: *Obraz a odraz osobnosti modernej doby. K „70” historikov Jana Peška a Stanislava Síkoru*. Ed.: Michálek, Slavomír a kol. Bratislava, 2019. 187–202.

Miklós

2018 Miklós Dániel: *Cseh menekültek Magyarországon*. In: *Történelmi útvesztők*. Szerk.: György Sándor – Hajnóczky Tamás – Kanyó Ferenc. Bp., 2018. 298–308. (Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból, II.)

Montgomery

2002 *Roosevelt követe voltam Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941*. Kiadja: Frank Tibor. Bp., 2002.

Polzovics

1939 Polzovics Iván: *A protektorátus*. In: *Külügyi Szemle*, 16. (1939) 4. sz. 415–417.

Ujpétery

1987 Ujpétery Elemér: *Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában*. Bp., 1987. (Tények és Tanúk.)

Ujszászy

2007 *Vallomások a holtak házából: Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*. Szerk., bevez.: Haraszti György. Bp., 2007.

Wilhelmstrasse

1968 *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Összeáll., s. a. r., a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Bp., 1968.

Dániel Miklós

Angol cím

R
E
Z
Ü
M
É

